

Aktivitetshjelpemidlers betydning for fysisk aktivitet og deltakelse for barn og unge med fysisk funksjonsnedsettelse

Skole og fritid er viktige arenaer for barn og unges mulighet til å utvikle sosiale nettverk og sosial kompetanse. Flere undersøkelser viser samtidig at personer med funksjonsnedsettelse har et lavt aktivitetsnivå på fritiden (Solheim, 2005; Hanssen et al., 2003; Grue, 1998). Hensikten med denne artikkelen er å belyse på hvilke måter aktivitetshjelpemidler kan bidra til økt fysisk aktivitet og deltakelse på skolens ulike arenaer og i fritidsaktiviteter for barn og unge med fysiske funksjonsnedsettelse.

AV SVEIN BERGEM

Artikkelen baserer seg på de erfaringene Valnesfjord Helse- og idrettscenter (VHSS) har opparbeidet seg gjennom kurs og prosjekter for brukere, ledsagere og fagpersoner. Erfaringene er fra tilpasnings- og utprøvningskurs for brukere og ledsagere og kursdager for fagpersoner holdt ved VHSS, samt det omfattende eksterne utviklingsprosjektet «Tilpasning og opplæring i bruk av aktivitetshjelpemidler der hvor folk bor». Det var som en del av dette prosjektet at VHSS i 2009 og 2010 prøvde ut den helt nye modellen med eksterne vintersamlinger med fokus på vinteraktivitetshjelpemidler (Bergem og Godal, 2010).

For å oppnå økt fysisk aktivitet og deltakelse i skole og fritid, er man avhengig av økt kunnskap og erfaring med aktivitetshjelpemidler blant ergoterapeuter, fysioterapeuter, kroppøvlingslærere og andre viktige personer rundt brukerne. Gjennom det nevnte utviklingsprosjektet ønsker VHSS både å øke kompetansen om aktivitetshjelpemidler blant de nevnte faggrupper lokalt, og å bidra til økt aktivitet og deltakelse hos de som får tildelt aktivitetshjelpemidler.

Aktivitetshjelpemidler

Et aktivitetshjelpemiddel er et teknologisk hjelpemiddel som har til hensikt å gi mulighet til utfoldelse, utvikling og bedring av funksjonsevnen til personer med funksjons-

I mange tilfeller kan en hjelpemotor på en ellers ordinær sykkel være nok til å gjøre det mulig for brukeren å delta i aktiviteter og turer sammen med andre.

nedsettelse. Et aktivitetshjelpemiddel skal bidra til å opprettholde eller bedre motorisk og kognitiv funksjonsevne gjennom trening og stimulering (NAV, 2010). Eksempler på aktivitetshjelpemidler kan være tandemcykel, tohjuls- sykkel med hjelpemotor og sittende piggekjelke for skøyter eller ski. Aktivitetshjelpemidler vil derfor kunne være av avgjørende betydning for deltakelse i skole og fritid for barn og unge med fysiske funksjonsnedsettelse.

VHSS' erfaringer med aktivitetshjelpemidler

Tilpasning og utprøving av aktivitetshjelpemidler har vært en sentral del av tilbudet til brukere ved VHSS.¹ De brukerne som ikke kan nyttiggjøre seg ordinært aktivitetsutstyr i aktivitet og trening, blir introdusert for aktivitetshjelpemidler. Siden 2007 har VHSS hatt egne opphold for tilpasning og utprøving av aktivitetshjelpemidler for barn og unge. VHSS har et opphold på vinteren der vi har utprøving og opplæring i pigging på snø og is, sittende

Svein Bergem har mastergrad i idrettsvitenskap fra Norges Idrettshøgskole og tilleggsutdanning innen Fysisk aktivitet og funksjons- hemming. Han har arbeidet som idrettspedagog ved Valnesfjord Helse- og idrettscenter i fem år. Epost: Svein.Bergem@vhss.no Nettadresse: www.vhss.no

Det foreligger ingen interessekonflikter om artikkelen.

alpint og aking, og et opphold på forsommeren som fokuserer på spesialsykler og spesialutstyr til rullestol.

I forkant av disse oppholdene har VHSS i samarbeid med NAV Hjelpemiddelsentral Nordland (NAV HMS Nordland) hatt egne kursdager for fagpersoner som ergo- og fysioterapeuter i kommunehelsetjenesten, fagpersoner fra Habiliteringstjenesten, skolen og andre viktige personer rundt brukerne. Tilbakemeldingene på disse kursene har vært gode. Deltakerne er fornøyde med innhold og fordeling mellom teori og praksis. De gir tilbakemelding om at kursdagen gir økt kompetanse på feltet, men gjerne kunne hatt mer tid til utprøving, info om spesialtilpasninger og opplæring i ledsagerkjøring i alpint.

Hensikten med den eksterne modellen VHSS prøvde ut i 2009 og 2010, har vært å gjennomføre tilpasning og utprøving i brukernes lokalmiljø, og samtidig nå enda flere brukere, fagpersoner og andre viktige personer rundt brukerne. Dette mente vi var viktig fordi det er i lokalmiljøene kunnskapen skal tas i bruk i det daglige, og det beste er at den tilpasses dette. Ved å gjøre dette, håpet vi å øke aktivitetsnivået til brukerne som har behov for aktivitetshjelpemidler, og å øke kompetansen blant fagpersoner og andre viktige personer lokalt. Våre erfaringer fra utviklingsprosjektet er at det ga brukerne større mulighet til å være fysisk aktive, delta på lik linje med andre, komme seg ut og få en positiv opplevelse. Fagpersonene mente at å delta i prosjektet hadde gitt dem økt kunnskap om hvilke aktivitetshjelpemidler som finnes for vinterbruk, muligheten til å «føle på kroppen» hvordan det er å bruke aktivitetshjelpemidlene, og økt fokus på fritidsaktiviteter generelt (Bergem og Godal, 2010). De nevnte erfaringene blir nærmere omtalt senere i artikkelen.

Skolens ulike arenaer

Skolen er viktig og har stor betydning for barn og unge med funksjonsnedsettelse sin opplevelse av velvære, selvtilit og mestringsopplevelser (Solheim, 2000). Det å føle aksept og tilhørighet i et fellesskap vil kunne øke livskvaliteten og forhindre psykososiale lidelser hos barnet eller den unge.

Skolen har flere ulike arenaer der aktivitetshjelpemidler vil kunne være med på å øke aktiviteten og deltakelsen til elever med fysiske funksjonsnedsettelse. Arenaene vi her vil konsentrere oss om, er kroppsøving, friminutt, klasseturer og aktivitetsdager.

I prosjektet «Tilpasning og opplæring i bruk av aktivitetshjelpemidler der hvor folk bor» (Bergem og Godal, 2010) mente flertallet av ledsagerne til barna med fysiske funksjonsnedsettelse at barnehagen og skolen ikke var spesielt flinke til å tilrettelegge for fysisk aktivitet. Et utsagn var:

«det her med å ha kunnskap og å vite om mulighetene, det er sikkert der det ofte skorter... det der med å vite om mulighetene for hvordan man kan tilrettelegge for aktivitet og deltagelse for barn med fysisk funksjonshemming... så det er en begrensning i seg selv.»

Når vi spurte brukerne, opplevde også de at det var liten kunnskap på skolen om aktivitetshjelpemidler og tilrette-

En rullestolfront med stort fremhjul kan gjøre brukeren mer selvstendig på for eksempel klasseturer.

legging av fysisk aktivitet. Mangelfull kunnskap og kompetanse resulterte i at de i kroppsøvingstimen som oftest gjorde aktiviteter på egen hånd. Dette opplevdes som en unødvendig begrensning i muligheten til å være fysisk aktiv. Det fantes likevel positive unntak fra dette. Når både ledsager og bruker vet at skolens personale har kompetanse om hva som må til av aktivitetshjelpemidler og tilrettelegging for at brukeren skal kunne delta i ulike aktiviteter, gjør det skolehverdagen enklere. En av ledsagerne hadde et svært godt samarbeid med skolens personale:

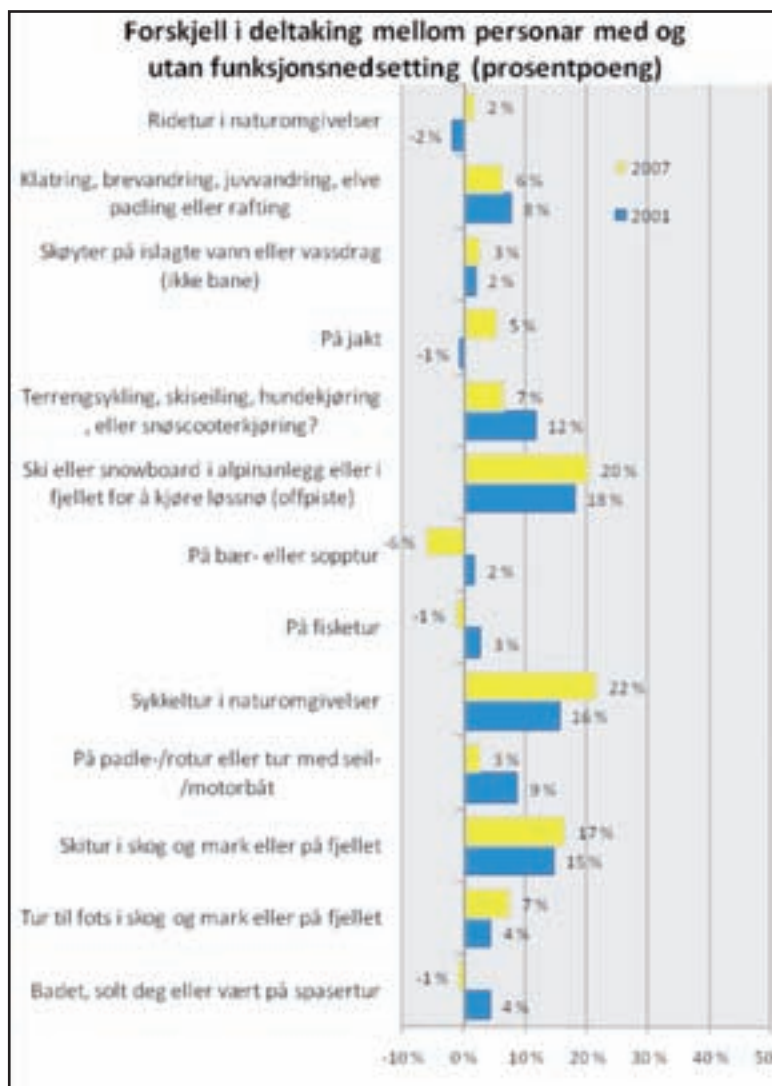
«det er bare det at vi har måttet samsnakkes i forveien om hvilket utstyr som skal være med på skolen til de rette dagene og sånn... så det har vært greit.»

Kroppsøving

Kroppsøving er en av de arenaene hvor behovet for aktivitetshjelpemidler blant elever med fysiske funksjonsnedsettelse er aller størst. En av utfordringene med å få til økt integrering av elever med funksjonsnedsettelse i kroppsøvingstimen er at det sjelden er en kroppsøvingslærer som har ansvar for disse timene (Solheim, 2000; Dam og Souliè, 2006). I følge Solheim (2000) er kroppsøving et av de fagene lærerne føler seg usikre på. Det kan virke som om kroppsøvingstimen er et lite prioritert område i skolen. Dette virker inn på deltakelsen i kroppsøving blant elever med funksjonsnedsettelse, og grad av deltakelse varierer fra at de overhodet ikke er med, til full deltakelse.

I opplæringsloven stilles det krav til at opplæringen skal

Figur 1 viser forskjell i deltakelse mellom personer med og uten funksjonsnedsettelse i en rekke aktiviteter fra 2001 (blå) og 2007 (gul).

tilpasses den enkelte elev (Kunnskapsdepartementet, 1998). I læreplanen for kroppsøving heter det (Utdanningsdirektoratet, 2006):

«Gode opplevelingar i kroppsøving kan vere med og leggje grunnlaget for ein fysisk aktiv og helsefremjande livsstil hos dei unge.»

I læreplanen skal elevene innom mange temaer. Dette er blant annet aktiviteter som ulike former for friluftsliv, bruk av sykkel, dans, orientering, bruk av ski og skøyter, leker med ball, aktiviteter som utfordrer sanseapparatet og koordinasjonen, og bevegelse i varierte miljøer og tilrettede aktiviteter (Utdanningsdirektoratet, 2006). Med riktige aktivitetshjelpemidler og relativt enkle tilpasninger er dette eksempler på aktiviteter der mange barn og unge med fysiske funksjonsnedsettelse kan delta sammen med resten av klassen. Et eksempel på en aktivitet kan være presisjonsorientering, der eleven kan bruke en spesialsykel eller spesialutstyr til rullestol for å bevege seg fra post til post. Flere studier viser til at en viktig årsak til at mange barn og unge ikke deltar i kroppsøving, er manglende

kunnskap om å tilrettelegge aktiviteter blant lærerne (Solheim, 2000; Dam og Souliè, 2006; Souliè, 2009).

Friminutter, klasseturer og aktivitetsdager

Kanskje er det nettopp på aktivitetsbaserte arenaer som kroppsøving, friminutter, aktivitetsdager, turer og lignende i skolehverdagen at behovet for aktivitetshjelpemidler er størst. Det som spesielt kjennetegner disse, er at de er sosiale arenaer som er av friere karakter og i mindre grad er regulert av inngripen fra andre. At aktivitetene foregår på andre arenaer enn de pedagogiske, gjør dem kanskje mer utfordrende, men ikke mindre viktige med tanke på samspill med jevnaldrende, fysisk aktivitet og helsefremmende livsstil. I Bergem og Godal (2010) var det brukere som opplevde å bli utelatt fra klasseturer på grunn av manglende kunnskap om aktivitetshjelpemidler og tilrettelagt aktivitet. Dette opplevdes som en unødvendig begrensning for brukerne. Solheim (2000) fant videre at det var stor forskjell på større kommuner og distriktskommuner angående deltakelse på turer. I distriktene var det en selvfølge at elevene skulle være med, og at turene ble lagt opp slik at alle kunne være med. Noen ganger ble det tilpassede løsninger, hvor eleven var med så langt det var mulig. Her tror vi det er mer snakk om holdninger enn om kunnskap hos personalet.

Fritiden

Grue (1998) viser at bevegelseshemmet ungdom har det laveste aktivitetsnivået på fritiden, sammenlignet med jevnaldrende. Flere studier viser at fritiden til barn og ungdom med funksjonsnedsettelse er preget av stillesittende og ensomme aktiviteter som data og tv. Dette kan få konsekvenser for den enkeltes psykososiale utvikling og livskvalitet (Grue, 1998; Solheim, 2000; Stevens et al., 1996; Solheim, 2005).

I St.meld. nr. 40 (2002-2003): «Nedbygging av funksjonshemmende barrierer» står det at regjeringens mål er at alle personer med nedsatt funksjonsevne som ønsker det, skal gis mulighet til å drive idrett og fysisk aktivitet i sitt lokalmiljø.

Figur 1 viser at forskjellen i deltakelse mellom personer med og uten funksjonsnedsettelse er størst i aktiviteter som ski/snowboard i alpinanlegg, ski i skog og mark og sykkelturer (Bliksvær, 2010). En interessant observasjon er at aktivitetene hvor forskjellen er størst, også er aktiviteter hvor aktivitetshjelpemidler kan være med på å redusere forskjellen. Selv om figuren dekker aldersgruppen 16 til 44 år, er det grunn til å tro at disse forskjellene oppstår allerede før 16-årsalderen (Grue, 2006). Wendelborg (2010) viser blant annet til at bare 40 prosent av ungdommer (14 -16 år) med fysisk funksjonsnedsettelse, føler at de har de samme mulighetene til å delta i fritidsaktiviteter som andre ungdommer. Han viser også til at det skjer en endring i den sosiale deltakelsen rundt ti års alder. Barna med funksjonsnedsettelse som da segregeres, opplever at tilgangen til og bruk av sosiale arenaer endrer seg gjennom økende distansering fra jevnaldrende i både skole og fritid etter hvert som de blir eldre.

Alle brukerne som deltok i VHSS' utviklingsprosjekt

Med riktige og godt tilpassede aktivitetshjelpemidler kan man komme seg på turer på egen hånd eller sammen med andre og delta i andre skole- og fritidsaktiviteter.

«Tilpasning og opplæring i bruk av aktivitetshjelpemidler der hvor folk bor», mente det var viktig for dem å være fysisk aktive. Den fysiske aktiviteten bidro til både fysisk styrke og det sosiale livet. En av brukerne beskrev betydningen av den fysiske aktiviteten på følgende måte:

«den betyr veldig, veldig mye... jeg har mye mindre vondt... og jeg har mye mere overskudd... ja det gir meg overskudd sånn at jeg kan ha et normalt liv»

Også ledsagerne mente det var av vesentlig betydning at barna og ungdommene fikk mulighet til å være fysisk aktive. Fysisk styrke, muligheten til å føle mestring og glede og følelsen av å være inkludert var faktorer som ble trukket fram:

«han har jo det at han kan føle at han kan gjøre noe han også, på sin måte... ja det er det jeg tror, og å se den gleden han har, han har det morsomt som alle andre og, ja... føler at han blir inkludert, rett og slett inkludert, i fysisk aktivitet, være med å delta, ha noe å prate om han og... ja, og det er veldig viktig.»

Dette viser at betydningen av den fysiske aktiviteten er uavhengig av i hvor stor grad man er aktiv. Dette samsvarer godt med undersøkelsen til Bilksvær (2010) som viste at de med funksjonsnedsettelse verdsatte friluftsliv like høyt som andre.

Både brukerne og ledsagerne mente vinteraktivitetshjelpemidler hadde stor betydning for muligheten til å være

fysisk aktiv, ikke minst om vinteren da det ellers var begrensede muligheter til fysisk aktivitet. Faktorer som ble trukket fram, var blant andre muligheten til å få brukt kroppen og de funksjonene man hadde, til noe som samtidig ga glede:

«jo det tror jeg det har jo veldig mye å si... at det er noe som er artig å gjøre, at det ikke blir bare en trening... at det er en aktivitet som andre og gjør, altså funksjonsfriske går jo og på ski og på skøyter, og så kan hun være i lag med... hun er jo på trening hos fysioterapeuten, men det blir jo helt noe annet, det her blir jo en lek, og det tror jeg har veldig mye å si for, ja, lysten til å holde på med det»

Det var imidlertid også mange andre positive faktorer knyttet til vinteraktivitetshjelpemidler. Muligheten til å være med familien på tur, delta på lik linje med andre, komme seg ut i frisk luft og å få en positiv opplevelse var faktorer som flere poengterte. De brukerne som allerede hadde fått og tatt i bruk sitt aktivitetshjelpemiddel etter å ha deltatt i prosjektet, hadde brukt utstyret sammen med familien i påsken, på fritiden hjemme, eller på skolen. En av brukerne svarte følgende om hvilken betydning aktivitetshjelpemidlet vil ha for hans fysiske aktivitet:

«jo, det vil jo bety flere ting, det første er at man kan være mer aktiv og komme seg ut på vinteren, at man ikke blir så innesittende, men også det at du kan være med på tur, ikke sant, når venner og familie skal gå på skitur, så kan du være med... og det er jo hyggelig... så det blir jo på en

Et av barna måtte tidligere på avlastningsopphold for at resten av familien skulle få muligheten til å reise på tur, mens etter at barnet fikk aktivitetshjelpemidlet, ble det mulig for hele familien å reise på tur sammen.

Fagpersoner rundt brukeren lokalt

Aktivitetshjelpemidler er i seg selv én ting, men gjennomgangen og erfaringene fra utviklingsprosjektet har vist at kunnskap hos fagpersoner lokalt også er avgjørende. Har ikke fagpersonene rundt brukeren den tilstrekkelige kunnskapen, teoretisk og praktisk, slik at de kan følge opp brukeren med nye tilpasninger og utprøvinger, kan dette bli avgjørende for brukerens videre fysiske aktivitet og deltakelse. På spørsmål til fagpersoner i førstelinjetjenesten om de hadde søkt om aktivitetshjelpemidler, var det få som svarte at de tidligere hadde søkt om nye, eller oppgradert gamle vinteraktivitetshjelpemidler (Bergem og Godal, 2010). I de tilfellene dette var gjort, hadde initiativet ofte kommet fra brukeren eller familien selv.

Det fagpersonene trakk fram som det viktigste utbyttet av å delta i prosjektet, var økt kunnskap om hvilke aktivitetshjelpemidler som finnes for vinterbruk, og ikke minst muligheten til å «føle på kroppen» hvordan det var å bruke aktivitetshjelpemidlene. Dette mente de var av vesentlig betydning for å kunne introdusere aktivitetshjelpemidlene for brukerne:

«for det er mange i kommunen her som kunne hatt nytte av en sann type for å komme seg mer ut og for å være mer i aktivitet, det tviler jeg ikke på, men det er jo det at hvis man ikke har kunnskapen om hva som finnes der så er det jo ingen som liksom kan introdusere det til dem... så det er viktig at man har fått en kjennskap til at det finnes og hvordan det fungerer»

Alle forventet at de i fremtiden kom til å få bruk for den kunnskapen og de erfaringer de hadde tilegnet seg. Videre mente flere av fagpersonene at deltakelse i prosjektet hadde bidratt til å gi dem økt fokus på fritidsaktiviteter generelt. Det ble også nevnt at prosjektet hadde avdekket større muligheter for tilrettelegging av aktivitet enn forventet, med andre ord at aktivitetshjelpemidlene også hadde en større aktuell brukergruppe enn forventet. Noen fagpersoner mente de kunne videreformidle kunnskap om tilrettede aktiviteter og muligheter til skole, idrettslag, organisasjoner og lignende, men at det ikke finnes en arena på tvers av disse gruppene der de kan utveksle denne kunnskapen. Dette er en utfordring det er viktig å gripe fatt i for å overføre og spre kunnskap mellom ulike faggrupper i kommunene. Spesielt viktig er det fordi Norge består av forholdsvis mange små kommuner. Det er derfor ikke nødvendigvis mange barn og unge med fysiske funksjonsnedsettelse som har behov for aktivitetshjelpemidler i samme kommune. Dette vil nok virke inn på hvor mye tid og ressurser ergoterapeuter, fysioterapeuter, kroppsøvingslærer og lignende kan bruke på dette området. Selv om fagpersonene rundt brukerne opplever å ha fått økt kunnskap om aktivitetshjelpemidler, opplever NAV

Hjelpemiddelsentralen at fagpersonene i kommunene fortsatt har lite kunnskap om aktivitetshjelpemidler.

Oppsummering

Erfaringene fra gjennomførte kurs og prosjekter viser at aktivitetshjelpemidler har stor betydning for fysisk aktivitet og deltakelse på skolens og fritidens mange arenaer for barn og unge med fysiske funksjonsnedsettelse.

Kursing i tilpasning og utprøving i bruk av aktivitetshjelpemidler har vist at fagpersoner har fått økt forståelse for at aktivitetshjelpemidler gir økte muligheter for aktivitet og har en større brukergruppe enn de forventet. Gjennom kursing har det også blitt erfart at fagpersoner fortsatt har behov for mer kunnskap om hvilke aktivitetshjelpemidler som finnes på markedet, hvordan de fungerer og tilpasning og opplæring i bruk av dem.

Relativt mange ergoterapeut- og fysioterapistudenter som har deltatt på kurs i regi av VHSS, har gitt tilbakemelding om at tilpasning og opplæring i bruk av aktivitetshjelpemidler er noe det er lite fokus på i deres utdanning, i både teori og praksis, for eksempel under praksisperioder i kommunene. Som jeg har påpekt, viser flere studier også til at mye av årsaken til at mange barn og unge ikke deltar i kroppsøving, er manglende kunnskap om tilrettede aktiviteter. Den manglende kunnskapen ses i sammenheng med at kroppsøvingfaget er et lite prioritert fag i skolen. Skal vi i større grad lykkes med å integrere barn og unge med fysiske funksjonsnedsettelse på skolens arenaer, i aktivitet og deltakelse på fritiden og i samfunnet forøvrig, bør teoretisk og praktisk innføring i aktivitetshjelpemidler og tilrettelagt aktivitet i større grad vektlegges i utdanninger som ergoterapi, fysioterapi og faglærer kroppsøving. Disse fagpersonene er blant de som vil møte barn og unge som har medfødt eller tidlig ervervet funksjonsnedsettelse, og kan dermed introdusere aktivitetshjelpemidler tidlig i deres liv. Dette kan bidra til å redusere noen av forskjellene i ulike aktivitetsformer, og slik øke deres deltakelse i aktiviteter på skolen og fritiden.

Brukerne er ikke ferdig utlært når de har vært på et opphold ved VHSS. De trenger fortsatt assistanse og videre oppfølging for å kunne nyttiggjøre seg aktiviteten de har blitt introdusert for. For å få til dette, må vi skape arenaer der fagpersoner lokalt kan overføre kunnskap om aktivitetshjelpemidler og om hvordan en kan tilrettelegge aktiviteter og muligheter for deltakelse i skole, idrettslag, organisasjoner og lignende. Utfordringen er å skape disse arenaene på tvers av ulike faggrupper, og der brukere, ledere og viktige andre personer er tilstede. Et samarbeid på tvers av kommuner, og mellom det offentlige og frivillige, bør være et mulig satsningsområde fremover.

Aktivitetshjelpemidler og hjelpemidler er ikke mål i seg selv, men ved å få riktige hjelpemidler og lære å beherske disse, kan brukerne kompensere og oppveie en del av de utfordringene den fysiske funksjonsnedsettelsen gir. Utviklingsprosjektet «Tilpasning og opplæring i bruk av aktivitetshjelpemidler der hvor folk bor» viste at brukerne hadde glede av og økt mestringsevne ved bruk av aktivitetshjelpemidler. Riktig tilpassede aktivitetshjelpemidler og andre hjelpemidler fører til at barn og ungdom i større

grad kan delta og gjøre det som jevnaldrende gjør. I tillegg til at dette er fysiske aktiviteter, er det aktiviteter som har en sosial betydning for de som deltar. Et eksempel kan være å sykle sammen til og fra skolen, som bidrar til sosialisering, fysisk aktivitet og deltakelse. □

Fotnote

http://www.vhss.no/?a_id=1362&ac_parent=112

Litteratur

Bergem, S. & Godal, L. (2010). *Tilpasning og opplæring i bruk av aktivitetshjelpemidler der hvor folk bor. Sluttrapport fra utviklingsprosjekt.*

Bliksvær, T. (2010). *Funksjonshemming, fritid, og friluftsliv. Analyse av levekårsundersøkingane 2001 og 2007.*

Dam, J. & Soulie, T. (2006). *Inklusion & idrætsundervisning. En undersøgelse af elever med funktionsnedsettelsers deltagelse i den danske folkeskole.* Handicapidrættens Videnscenter.

Grue, L. (1998). *På terskelen.* Rapport 6/1998. Oslo. NOVA.

Grue, L. (2006). *Funksjonshemming, retorikk og forståelse.*

Oslo. Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne.

Hanssen, J.-I., Bliksvær, T. & Berg, E. (2003).

Funksjonshemmet i Nordland 2001. Levekår og livskvalitet.

NF-rapport 5/2003. Bodø. Nordlandsforskning.

Kunnskapsdepartementet (1998). *Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova).* Hentet 14.05.2012 fra <http://www.lovdatab.no/all/tl-19980717-061-001.html#1-3>.

NAV (2010). *Forskrift om stønad til hjelpemidler mv til bedring av funksjonsevnen i arbeidslivet og i dagliglivet og til ombygging av maskiner på arbeidsplassen.* Hentet 15.05.2012 fra <http://www.nav.no/rettskildene/forskrift/F19970415-318>.

Solheim, I. (2000). *Integrering er ikke bare å sitte i samme rom, altså. En studie av lærernes erfaringer med integrering av fysisk funksjonshemmede elever i grunnskolen.* Hovedfagsoppgave.

Solheim, I. (2005). *Fritid bare for funksjonsfriske barn?* Paper til to nasjonale konferanser om forskning om funksjonshemmede.

Soulie, T. (2009). *Inklusion i idrætsundervisningen. Enkelt-integrerte elever i folkeskolen. En feltundersøgelse.*

Handicapidrættens Videnscenter.

Stevens, S. E., Steele, C. A., Jutai, J. W., Kalnins, I. V.,

Bortolussi, J. A. & Biggar, W. D. (1996). *Adolescents with physical disabilities: Some psychosocial aspects of health.*

St.meld. nr. 27 (2000-2001). *Gjør din plikt – Krev din rett.*

Kvalitetsreform av høyere utdanning.

St.meld. nr. 40 (2002-2003). *Nedbygging av funksjonshemmede barrierer. Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne.*

Utdanningsdirektoratet (2006). *Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2006.* Hentet 14.05.2012 fra <http://www.udir.no/Lareplaner/Grep/Modul/?gmid=0&gmid=161365>.

Wendelborg, C. (2010). *Å vokse opp med funksjonshemming i skole og blant jevnaldrende. En studie av opplæringstilbud og deltakelse blant barn med nedsatt funksjonsevne.*

Doktorgrad. Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.